

CUMHURİYETİN 100. YILINDA TÜRKİYE'DE ENGELLİLERİN SEÇİMLERE BAĞIMSIZ KATILIMINI ENGELLEYEN YASAL AYRIMCILIĞIN İNCELENMESİ*

Investigation of Legal Discrimination That Prevents Independent
Participation of Disabled People in Elections in Turkey on the 100th
Anniversary of the Republic*

Abdurrahman MENGİ**

Öz

İnsan hakları baz alındığında engellilik kavramı, bireyi yasal olarak kısıtlayan, engelli bireylerin diğer bireylerle eşit koşullar altında temel haklarına veya siyasi süreçlere tam, eşit ve etkin katılımını engelleyen tüm yasal faktörleri ifade eden bir kavram olarak tanımlanabilir. Bu araştırmanın amacı Cumhuriyetin 100. yılında Türkiye'de engellilerin seçime bağımsız katılımını engelleyen yasal ayrımcılığa ilişkin bir durum tespiti yapmaktır. Böylece engelli bireylerin doğuştan sahip oldukları onura saygıyı güçlendirmek için engellilerin siyasi süreçlere katılımını sağlayan oy kullanma hakkından tam, eşit ve etkin katılımlarının sağlanmasına ve engellilerin oy kullanma sürecinde maruz kaldığı

Abstract

Based on human rights, the concept of disability can be defined as a concept that refers to all legal factors that legally restrict the individual and prevent disabled individuals from their full, equal and effective participation in fundamental rights or political processes under equal conditions with other individuals. The aim of this research is to determine the situation regarding the legal discrimination that prevents disabled people from participating independently in elections in Turkey on the 100th anniversary of the Republic. Thus, it aims to contribute to developing a perspective to strengthen respect for the inherent dignity of disabled individuals, to ensure their full, equal and effective partici-

* Bu araştırma, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu tarafından 25-26 Ekim 2023'te Ankara'da düzenlenen Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'de İnsan Hakları Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, E-posta: abdurrahmanmengi@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5903-254X

yasal ayrımcılığı önleyici tedbirlerin alınmasına yönelik bir perspektif geliştirmeye katkı sunmaktır. Araştırma problemine odaklanan beş araştırma sorusu bağlamında araştırma yürütülmüştür. Araştırma nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada döküman incelemesi deseni kullanılmıştır. Ayrıca araştırmada beş engelli dernek başkanı ile odak grup görüşmesi yapılmıştır. Dolayısıyla araştırma verileri döküman incelemesi ve odak grup görüşmesi yoluyla toplanmıştır. Araştırma verileri içerik ve betimsel analize tabi tutulmuştur. Araştırmada engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında siyasi süreçlere etkin şekilde ve tam katılımını sağlamak; Seçim usullerinin, tesislerinin, materyallerinin uygun, erişilebilir, anlaşılabilir ve kullanılmasının kolay olmasını sağlamak; Engellilerin, seçimlerde baskıya uğramadan, gizli oy kullanarak, uygun olan yardımcı ve yeni teknolojilerin kullanılmasını kolaylaştırmak gibi uluslararası ve ulusal yasal dayanaklı bulgulara ulaşılmıştır. Türkiye'de görme engelli bireylerin oyunu gizli kullanma haklarından mahrum bırakıldığına ve zihin engelli bireylerin oy kullanma haklarının yasal olarak kısıtlandığına ilişkin bulgu ve sonuçlara da ulaşılmıştır. Ayrıca araştırmada Türkiye'de engellilerin seçimlere bağımsız katılımını engelleyen yasal ayrımcılığının giderilmesine yönelik önerilerde bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyetin 100. Yılı, Seçimlere Katılım, Engelli Bireyler, Oy Kullanma, Yasal Ayrımcılık

participation in political processes through the right to vote, and to take measures to prevent the legal discrimination that disabled individuals are exposed to in the voting process. The research was conducted in the context of five research questions focusing on the research problem. The research was carried out with qualitative research method. Document analysis design was used in the research. In addition, a focus group interview was held with the presidents of five disabled associations in the study. Therefore, research data was collected through transcript analysis and focus group interviews. The research data were subjected to content and descriptive analysis. In the research, to ensure the effective and full participation of disabled people in political processes under equal conditions with other individuals; Ensuring that election procedures, facilities and materials are appropriate, accessible, easy to understand and use; International and national legal findings have been reached, such as facilitating the use of appropriate assistive and new technologies by voting by secret ballot in elections without being pressured. Findings and conclusions have also been reached that visually impaired individuals in Turkey are deprived of their right to vote secretly and that the voting rights of mentally disabled individuals are legally restricted. In addition, the research made suggestions to eliminate the legal discrimination that prevents disabled people from participating independently in elections in Turkey.

Keywords: 100th Anniversary of the Republic, Participation in Elections, Disabled Individuals, Voting, Legal Discrimination

GİRİŞ

Alanyazında engellilik kavramı, belli kabiliyetleri sınırlı olan bireyleri tanımlamak veya onları sosyal, kültürel ve çevresel olarak engelleyen engellere vurgu yapan bir kavramdır. Doğum öncesi, doğum anı ve doğum sonrası nedenlerden dolayı bireyin fiziksel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal ve sosyal kapasite veya kabiliyetleri sınırlı kalmaktadır. Bu da bireylerin engellilik etiketine maruz kalmasına yol açmakta ve engelli bireylerin diğer bireylerle birlikte eşit koşullarda, tam ve etkin bir şekilde toplumsal ve siyasal yaşama katılımını zora sokmaktadır. Ayrıca bireylerin toplumda farklı bakış, olumsuz tutum ve davranışlara maruz kalmasına da neden olmaktadır. Yine bu bireylerin toplumdaki olumsuz kültürel kalıp yargılarıyla dışlanmasına yol açmaktadır. Örneğin, körle yatan şaşılı kalker, deli deliyi görünce çomağını saklar gibi olumsuz atasözleri ve deyimler bu tür bir dışlanmaya örnek verilebilir. Dolayısıyla engellilik olgusu çok geniş bir çerçevede tartışmayı hakeden sosyal bir olgudur (Mengi, 2019a).

Tarihsel olarak engellilik olgusunu ele alan üç farklı modelden bahsedilebilir. Birincisi klasik modeldir. Klasik modelde engellilik kör talih, kader veya tanrı tarafından verilen bir ceza sonucu ortaya çıkan bir durum olarak görülmüştür. Klasik modelin düşünce yapısı genel olarak ortaçağda ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla orta çağda engelli bireyler toplum tarafından pek kabul görmemiş ve yoğun bir şekilde toplumsal dışlanmaya maruz kalmışlardır (Mengi, 2019c). İkincisi tıbbi modeldir. Bu model genel olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası olan 1945 ile 1970'li yıllar arasında görülmektedir. İkinci Dünya Savaşında ülke savunmasında önemli rol alan yaralı askerlerin kaybettiği uzuvları için protez cihazlarla tıbbi alternatif sunmaya çalışan bir modeldir. Tıbbi model bireyin bedenindeki işlev bozukluğuna işaret ederek engelliliği tanımlamaktadır. Yani işlevselci bir paradigmayla engellilik olgusuna bakmaktadır. Tıbbi model bedendeki organların işlevsel olup olmadığına bakarak engelliliği açıklamaya çalışmaktadır. İşlevini kaybetme riski taşıyan organa yönelik tedavi süreçlerine yoğunlaşmaktadır. İşlevini kaybeden organlara yönelik ise çeşitli tanımlamalar yapmıştır. Örneğin gözün görme işlevini kaybetmesini körlük olarak tanımlamaktadır. İştme kaybı için ise sağırılık kavramı kullanılmıştır. Böylece normal veya öteki beden/engelli beden ayırımına gidilmiştir. Artık engelli beden, “bireyin tek duyulabilir dışı vurumunu oluşturmakta ve genel olarak iç doğanın en genel ifadesi olarak algılanmaktadır” (Bourdieu, 2015: 284). Dolayısıyla engellilik bireyin bedenine indirgenmiştir. Bireyin bedeninin neresinde bir işlev bozukluğu

söz konusuysa bireye yönelik etiketler de o kısım üzerinde oluşturulmuştur. Böylece tıbbi olarak kullanılan kör, sağır, sakat gibi kavramlar toplum tarafından da engelli bireyleri tanımlamak için yaygın olarak kullanılmıştır. Tıpkı Bourdieu (2016)'nın belirttiği gibi, bireyin bedeni toplumsal yaşamla var olur ve toplumsal yaşam ise bireylerin bedeniyle varlık kazanır. Tıbbi model bağlamında üretilen kavramlar (kör, sağır ve sakat gibi kavramlar) toplumsal algıyı olumsuz etkilemiş ve toplum bu kavramları engelli bireyleri damgalama, etiketleme ve ötekileştirme için kullanmıştır (Mengi, 2019b). Bu da engelli bireylerin tıbbi modele yönelik rahatsızlığını artırmış ve engelliliğe yönelik üçüncü model olan sosyal modelin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylece sosyal model 1980 sonrasında tıbbi modele bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal model, bireyi çevreleyen, sınırlandıran, ötekileştiren ve engelliliği sosyo-kültürel zeminde doğuran toplumsal ve çevresel engellere dikkat çekmektedir. Sosyal model, engelliliği bireyin bedeni üzerinden tanımlamaktan ziyade engelliliği olumsuz sosyal, kültürel, mekânsal ve çevresel koşullar üzerinden tanımlamaktadır. Engelliliğin bireyin bağımsız gelişimine engel teşkil eden sosyal, kültürel, mekânsal ve çevresel koşullardan kaynaklandığını savunmaktadır. Ayrıca engelliliği, bireyin toplumla bütünleşmesini engelleyen ayrımcı söylemlere, onun toplumda dışlamasına yol açan toplumsal ve çevresel engellere bağlamaktadır. Böylece sosyal model, engellilere yönelik sosyal ve kültürel alanda kullanılan olumsuz söylemin dönüştürülmesine ve engellilere yönelik daha kabul edilebilir bir söylemin gelişmesine önemli katkı sunmuştur. Ayrıca sosyal model, mimari anlamda mekânsal çevrenin engelsiz tasarımına büyük katkı sağlamıştır.

Sosyolojik bir olgu olarak engellilik, bireylerin biyo-psiko-sosyal boyutlarından birine indirgenemeyecek kadar geniş bir toplumsal ve kültürel temele dayanmaktadır (Demir, 2018). Bu yüzden engellilik olgusuna biyolojik, psikolojik ve sosyolojik olarak bütüncül bir çerçevede bakmak önem arz etmektedir (Depeltea, 2015). Çünkü toplumda ötekileştirilen, dışlanan ve ayrımcılığa tabi tutulan engelli bireyler (Bauman, 2015) ile toplumun karşılıklı bir etkileşimi söz konusudur (Goffman, 2016). Toplumsal yaşam, bireylerin varoluşuna imkân veren biyolojik, psikoloji ve sosyolojik özelliklerini etkilemekte ve bireyin toplumla çatışmasına ya da bütünleşmesine imkan tanımaktadır (Kasper, 2015). Dolayısıyla toplumlar engellilik olgusunu nasıl algıarlarsa engellilik sorunuyla da o şekilde yüzleşeceklerdir. Örneğin, Türkiye'de toplu taşıma araçları, alışveriş merkezleri, kaldırımlar, parklar, sinemalar, kamu kurum ve kuruluşları gibi sosyal yaşam alanları engelli bireyler için uygun şartlar taşımamaktadır. Ayrıca toplumun engelli bireylere yönelik tutum, davranış ve

bakış açısı istenilen düzeyde olumlu olmadığı için engelli bireylerin sosyal çevreleriyle iletişim ve etkileşimleri engellenmiştir. Tüm bu olumsuzluklar da engelli bireylerin toplumla bütünleşmesi yönünde sorun oluşturmaktadır.

Biyo-psiko-sosyal bir varlık olan insan biyolojik, psikolojik ve sosyolojik özellikleri sayesinde gelişmektedir. Dolayısıyla insanlar biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel olarak birbirlerinden farklıdırlar (Mengi, 2019d). Biyo-psiko-sosyal olarak gelişimi yavaş olan ve farklı gelişen insana yönelik toplumsal algının pozitif yönde dönüştürülmesi sosyologların görevidir. Çünkü toplumsal yapı ve sosyal bünyede meydana gelecek sorunlar veya toplumsal bütünleşmeyi riske eden sorunlar ancak sosyolojik araştırmalarla fark edilmekte ve görünür olmaktadır. Bu araştırma da sosyolojik bir perspektifle Cumhuriyetin 100. yılında Türkiye’de engellilerin seçime bağımsız katılımını engelleyen yasal ayrımcılığın incelenmesi konusuna odaklanmıştır. Yapılan alanyazın çalışmasında bu konuya ilişkin herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla engellilik ve hukuk sosyolojisi bağlamında konu araştırmaya layık görülmüştür. Bu araştırmanın amacı, Cumhuriyetin 100. yılında Türkiye’de engellilerin seçime bağımsız katılımını engelleyen yasal ayrımcılığa ilişkin bir durum tespiti yapmaktır. Bu amaca uygun şu beş araştırma sorusundan hareketle araştırma yürütülmüştür.

1. Engelli nüfusa ilişkin demografik bilgilere ve siyasal katılıma ilişkin literatür nedir?
2. Engellilerin seçime bağımsız katılımını destekleyen uluslararası sözleşmeler nelerdir?
3. Türkiye’de engellilerin seçime bağımsız katılımını destekleyen yasalar nelerdir?
4. Türkiye’de engellilerin seçime bağımsız katılımını kısıtlayan yasalar nelerdir?
5. Engellilerin seçime bağımsız katılımını kısıtlayan yasalara ilişkin engelli dernek başkanlarının görüşleri nelerdir?

I. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu başlık altında (a). *Araştırmanın yöntemi ve desenine*, (b). *Araştırmanın çalışma grubuna*, (c). *Veri toplama tekniklerine*, (d). *Veri toplama sürecine*, (e). *Veri analizine*, (f). *Araştırmanın inanırılığın*a ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

A. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE DESENİ

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. “*Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir*” (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Nitel araştırmalarda sayısal verilerden ziyade sözel ve sözcüklü veriler üzerine yoğunlaşılır. Tümevarımsal yaklaşımla teorilere odaklanılır (Bryman, 2012 akt, Saban ve Ersoy, 2019). Nitel araştırmalarda katılımcı ve katılımsız gözlem, yapılandırılmış, yapılandırılmamış ve yarı yapılandırılmış görüşme, odak grup görüşmesi ve doküman incelemesi gibi veri toplama araçları kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 88; akt. Karataş, 2015).

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden doküman incelemesi deseni kullanılmıştır. Doküman incelemesi, gözlem ve görüşmenin mümkün olmadığı araştırmalarda veya diğer veri toplama teknikleriyle araştırma verilerini çeşitlendirmek için başvurulan bir desendir (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 188-189). Doküman incelemesi deseni ile kitaplar, gazete ve dergiler, raporlar, kayıtlar, yazışmalar, yasalar, yönetmelikler, yönergeler, tutanaklar veya yaşam öyküsü ile sözlü tarih çalışmaları kapsamında günlükler, hatıratlar, özel mektuplar gibi dokümanlar incelenmektedir (Gönc Şavran, 2012: 94). Dolayısıyla bu araştırmada engellilerin seçime bağımsız katılımını engelleyen yasalara yönelik doküman incelenmesi yapıldığı için araştırmada nitel araştırma desenlerinden doküman incelemesi deseni tercih edilmiştir. Ayrıca araştırmada engellilerin seçime bağımsız katılımını engelleyen yasalara ilişkin engelli bireylerin görüşlerine de başvurulmuştur. Bu nedenle araştırmada destekleyici veriler bağlamında fenomenolojik deseninden de yararlanılmıştır. Çünkü fenomenoloji deseniyle belli bir sosyal olguyu deneyimleyen katılımcıların görüş ve deneyimlerinden hareketle katılımcıların deneyimledikleri sosyal olguya ve yaşantılarına yükledikleri anlamları ortaya çıkarmak hedeflenmektedir (Smith ve Fowler, 2009).

B. ARAŞTIRMANIN ÇALIŞMA GRUBU

Araştırmanın çalışma grubu Van ilinde bulunan bedensel, görme, işitme, otizm ve zihin engelliler dernek yöneticilerini kapsayan beş dernek başkanından oluşmaktadır. Katılımcılar amaçlı örnekleme tekniğiyle iki koşula bağlı olarak belirlenmiştir. Birincisi araştırma konusuna ilişkin dernek başkanlarının bilgi, görgü, yaşantı ve

deneyimlerinin fazla olması koşuldur. İkincisi ise dernek başkanlarının kolay ulaşılabilir olması koşuldur. Çalışma grubundaki katılımcı dernek başkanlarının gerçek kimlikleri gizli tutmak için DB E-46, DB K-67, DB E-59 şeklindeki kodlardan yararlanmıştır. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcı Dernek Başkanlarının Demografik Bilgileri

DEĞİŞKENLER		N	%
Yaşı	45-54	2	40
	55-64	1	20
	65- ve Üstü	2	40
Cinsiyeti	Kadın	1	20
	Erkek	4	80
Eğitim Durumu	Ortaokul	2	40
	Lise	2	40
	Üniversite	1	20
Ekonomik Durumu	Düşük	2	40
	Orta	2	40
	İyi	1	20
Seçimlere Katılım Durumu	27-36	2	40
	37-46	1	20
	47- ve Üstü	2	40

Tablo 1 incelendiğinde, Katılımcıların hepsi 45 yaşından büyüktür. Katılımcıların %80’i erkek, %20’si ise kadındır. Katılımcıların %40’ı ortaokul, %40’ı lise ve %20’si ise üniversite mezunudur. Katılımcıların %40’ı düşük, %40’ı orta ve %20’si ise iyi derecede gelire sahiptir. Katılımcıların %40’ı en az 27 yıldır, %20’si en az 37 yıldır ve %40’ı ise en az 47 yıldır oy kullanma hakkına sahiptir.

C. VERİ TOPLAMA ARACI

Doküman incelemesi yoluyla ve odak grup görüşmesi için hazırlanan yarı-yapılandırılmış görüşme formuyla araştırma verileri toplanmıştır. Odak grup görüşmesinde veri kaybını önlemek için ses kayıt cihazı kullanılmıştır.

D. VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Veri toplama sürecine alanyazın araştırmasıyla başlanmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi ve Google Akademi veri tabanından “engelliler ve siyasal katılım”, “engellilerin oy kullanımı” ve “engellilerin seçimlere katılımına ilişkin yasalar” gibi anahtar kavramlar yazılarak konuya ilişkin alanyazına ulaşılmıştır. Alanyazın okumaları gerçekleştirilmiştir. Akabinde Yüksek Seçim Kurulunun web sayfasında seçimlerle

ilgili yasal dokümanlar tek tek incelenmiştir. Böylece engelli seçmenlere yönelik yasal verilere ulaşılmıştır. Daha sonra odak grup görüşmesi için yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Sonrasında yarı yapılandırılmış görüşme formu ve katılımcı bilgilendirme onam formu kullanılarak pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Daha sonra odak grup görüşmesine geçilmiştir. Araştırmacı odak grup görüşmesinden önce, katılımcılara görüşme konusu, amacı ve ses kaydının neden yapılması gerektiği ile ilgili bilgiler vermiştir. Katılımcılara ses kayıtlarının araştırmacıdan başka kimsenin dinlemeyeceği ve kişisel bilgilerinin araştırma dışında kullanılmayacağı, katılımcıların gerçek kimliklerinin gizli tutulması için her katılımcı için bir kod isim kullanılacağı, katılımcılardan toplanan verilerin tamamıyla etik kurallar çerçevesinde bilimsel amaçlı kullanılacağı ifade etmiştir. Böylece katılımcılar kendilerini hazır hissettiklerinde odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiş ve destekleyici araştırma verileri toplanmıştır.

E. VERİ ANALİZİ

Veri analizi için doküman incelenmesinde başvurulan teknikler içerik analizi ve eleştirel söylem analizidir. Bu çalışmada da uluslararası ve ulusal mevzuat bağlamında araştırma verileri içerik analize tabi tutularak analiz edilmiştir. Ayrıca odak grup görüşmesinde elde edilen verileri betimsel analize tabi tutulmuştur. Ses kayıtları kulaklıkla birkaç kez dinlenmiştir. Dinlenen tüm sesler, sözler ve ifadeler microsoft word formatında bilgisayara aktarılmıştır. Görüşmeler yazılı formata dönüştürüldükten sonra, her bir katılımcıya ait veriler yeniden okunmuştur. Toplamda 10 sayfalık ham veriye ulaşılmıştır. Katılımcı kimliklerinin gizli kalması için "DB E-46 (Dernek Başkanı, cinsiyet ve yaş) şeklinde kodlar kullanılmış. Araştırma verileri görüşme formundaki sorulara uygun bir şekilde betimsel analize tabi tutulmuştur. Çünkü betimsel analiz yaklaşımına göre, elde edilen veriler, öncesinde belirlenmiş araştırma sorularına ve temalara göre özetlenerek yorumlanır. Aynı zamanda verilerin çarpıcılığını göstermek amacıyla doğrudan alıntılara da yer verilmiştir. Araştırmacı veriler arasındaki bağlantılardan ve zıtlıklardan yararlanarak araştırma verilerini sunmuştur.

F. ARAŞTIRMANIN İNANIRLIĞI

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik kavramı yerine inanırlık kavramı tercih edilmektedir (Guba ve Lincoln, 1982; Krefting, 1991; Houser, 2015; Merriam, 2013; Whittemore, Chase ve Mandle, 2001). Guba ve Lincoln (1982) nitel

araştırmalarda inanırlık (trustworthiness) için inanırlılık, güvenilebilirlik, onaylanabilirlik ve aktarılabirlik olmak üzere dört kriter belirlemiştir. Nitel araştırmalarda sonuçları inandırıcılığıyla iç geçerlilik, sonuçların diğer kişi ve durumlara aktarılabirliğiyle dış geçerlik veya aktarılabirlik, araştırmının benzer koşullarda benzer katılımcılarla tekrarlandığında sonuçların benzerlik göstermesiyle güvenilirlik ve güvenilebilirlik, önyargılar azaltılarak objektiflik artırılmasıyla objektiflik veya onaylanabilirlik gibi dört kriterin dikkate alınması önem arz etmektedir. Nitel araştırmalarda bulguların doğruluğu okuyucu, katılımca ve araştırmacının bakış açısıyla ortaya çıkarılmaktadır. Nitel araştırmalara yönelen araştırmacılar araştırmının tutarlığı için araştırma süresince yaşanan tüm süreç basamaklarını yazmalıdırlar (Creswell, 2017).

Bu araştırmının inanırlığı için araştırmının sonuçları araştırmının bulguları ışığında yazılarak iç geçerlilik sağlanmaya çalışılmıştır. Sonuçların diğer kişi ve durumlara aktarılabirliğiyle dış geçerlik veya aktarılabirlik, araştırmının benzer koşullarda benzer katılımcılarla tekrarlandığında sonuçların benzerlik göstermesi için araştırmacının saha araştırması ve verilerinin her evresinde yer alarak güvenilirlik ve güvenilebilirlik sağlanmıştır. Ayrıca araştırmacı araştırmının her evresinde, özellikle de saha araştırması sürecinde ve araştırma verilerinin analizi sürecinde kendi önyargılarını azaltılarak araştırmının objektifliğini artırmasıyla objektiflik veya onaylanabilirlik ilkesine uygun davranılmıştır. Araştırmının inanırlığın sağlanması için görüşme soruları hazırlanırken alanında uzman kişilerden görüşler alınmıştır. Araştırmının analiz aşamasında ise araştırmacı dökümleri gerçekleştirmiş ve kodlama sürecine geçilmiştir. Daha sonra rastlantısal olarak dökümlerin %30'una denk kısmı iki farklı uzman tarafından kontrol edilmiştir. Ayrıca temalara ait içeriklerin çıktısı alınarak, tema ve içerik uyumu araştırmacı ve iki uzman tarafından da kontrol edilmiştir. Böylece araştırma verilerinin nitel açıdan tutarlılığı sağlanmıştır.

II. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu araştırmının bulguları; a. *Engelli nüfusa ilişkin demografik bilgiler ve siyasal katılıma ilişkin bulgular*; b. *Engellilerin seçimlere bağımsız katılımını destekleyen uluslararası sözleşmelere ilişkin bulgular*; c. *Türkiye'de engellilerin seçimlere bağımsız katılımını destekleyen yasalara ilişkin bulgular*; d. *Türkiye'de engellilerin seçimlere bağımsız katılımını kısıtlayan yasalara ilişkin bulgular*; e. *Engellilerin seçimlere bağımsız katılı-*

masını kısıtlayan yasalara ilişkin engelli dernek başkanlarının görüşlerine ilişkin bulgular şeklinde beş kategoride sunulmuş, içerik ve betimsel analize uygun yorumlanmıştır. Uluslararası sözleşmelere ve ulusal yasalara ilişkin bulgular Tablo 2 de özet olarak verilmiştir.

Tablo 2: Engellilerin Seçimlere Katılımına İlişkin Uluslararası Sözleşmeler ve Ulusal Yasalar

Kodlar	Tarih	Sayı/Yasa adı	İlgili Madde/Bağlamı
Uluslararası sözleşmeler	2006	Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme	29. madde a ve b bentleri "Siyasal ve Toplumsal Yaşama Katılım"la ilgilidir.
	1961	298 Sayılı "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun"	14, 36, 74, 90 ve 93. maddeleri "Engellilerin Seçimlere Katılmaları"yla ilgilidir.
	1983	2839 sayılı "Milletvekili Seçim Kanunu"	
	1983	2820 sayılı "Siyasi Partiler Kanunu"	
Ulusal	1982	Türkiye Cumhuriyeti Anayasası	10. maddesi "Eşitlik İlkesi" ve 67. maddesinin 3. fıkrası; "Seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakları" nı düzenlemiştir.
	2005	5378 sayılı "Engelliler Hakkında Kanun"	3-7. maddeleri; "Erişilebilirlik"le ilgili
	2017	7062 sayılı "Yüksek Seçim Kurulunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun"	6. maddesinin g bendi "Engelli seçmenlerin oy kullanmalarını kolaylaştıracak her türlü tedbiri almak"la ilgilidir.

Tablo 2 de engellilerin siyasal yaşama katılımına ilişkin uluslararası sözleşmelere ve ulusal yasalar bir arada özet şeklinde verilmiştir. Tablodaki uluslararası sözleşme, yasa ve maddelerine ilişkin detaylı bulgular b, c ve d başlıklarının altında sunulmuştur.

A. ENGELLİ NÜFUSA İLİŞKİN DEMOGRAFİK BİLGİLER VE SİYASAL KATILIM

Dünyada ve Türkiye'de engelli bireyler, toplumun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün hazırladığı Dünya Engellilik Raporu (World Health Organization [WHO], 2011) verilerine göre dünya nüfusunun yaklaşık %15'i engellidir. Raporda gelişmekte olan ülkelerde engelli birey sayısının daha yüksek olduğu yazılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde engelli bireylerin sağlıksız, yoksul, düşük eğitilmiş olduğu ve istihdam konusunda en düşük konumda yer aldıkları, sınırlı seviyede bireyselleştikleri ve sosyal çevrelerinin dar olduğu belirtilmektedir. Bu rapora göre dünya genelinde yaklaşık 1,2 milyar insanın engellidir. Bu oran

da dünyanın en büyük toplumsal azınlığına karşılık gelmekte ve Çin ve Hindistan dışındaki tüm ülkelerin nüfusundan daha çok olduğu görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) nüfusun %19.2'si engellidir. ABD'de yaklaşık 60 milyon engelli birey bulunmaktadır. Bu bireylerin önemli bir kısmı yaşlanmayla birlikte ileri yaşlarda engelli olmaktadır. ABD'de de neredeyse dünya ülkelerinin üçte ikisinden (2/3) daha fazla bir oranda engelli nüfusu bulunmaktadır. Türkiye Özürlüler Araştırması'nın (TÖA) 2002 verilerine göre ise Türkiye nüfusunun %12.29'u engellidir. Türkiye nüfusunun yaklaşık dokuzda biri engellidir. Türkiye'de yaklaşık 10 milyon engelli birey bulunmaktadır. Türkiye'deki engelli nüfusu dünyadaki bir çok ülke nüfusundan (nüfusu 10 milyonun altında olan ülkelerin nüfusundan) daha fazladır. Dolayısıyla engelli nüfusunun hem dünyada hem de Türkiye'de oldukça fazla olduğunu söylemek mümkündür. Engelli nüfusunun bu kadar yüksek oranda olmasını yaşamı koruyan ve uzatan tıbbi gelişmeler, yaşlı nüfusun toplam nüfus içinde payının büyümesi ve paralelinde kronik hastalıkların artması gibi faktörler de etkilemektedir (Kritsotakis ve diğerleri, 2017: 4952; Vinayagam, 2019: 1; Zheng ve diğerleri., 2016: 2). Ayrıca engellilik nüfusunu belirleyen ve etkileyen faktörler arasında yoksulluk da sayılmaktadır (Ercan ve Gündüz, 2022: 495).

Yüksek Seçim Kurulunun 2023 yılı seçmen verilerine bakıldığında Türkiye sadece ortopedik/bedensel ve görme engelli seçmen sayısı 989.912 olarak görülmektedir (YSK, 2023). Ancak bu orana işitme engelliler, zihin engelliler, otizm spektrum bozukluğu, down sendromlular ve süregen hastalıklara sahip engelli nüfus dahil değildir. YSK'nın verdiği oran diğer tüm engelli nüfusa oranladığında Türkiye'de yaklaşık olarak 4 milyon engelli bireyin seçmen olduğu tahminini yürütmek mümkündür. Bu oran da Türkiye'de çok rahatlıkla seçimlerin kaderini belirleyebilecek bir orandır. Hatta bu oran Türkiye'de 2015'ten bu yana seçimlerde dördüncü partinin aldığı oy oranı kadar bir oy oranına denk gelmektedir. Dolayısıyla Türkiye'deki engelli seçmenlerin oy oranı oldukça yüksektir. Bu oran engelli seçmenlere yönelik sosyal politikaların oluşturulması, seçim süreçlerine daha etkin katılmaları ve engelli seçmenlere yönelik yasal tedbirlerin alınması açısından da son derece önem arz etmektedir.

Alanyazında bireylerin kişisel özellikleri, toplumların yapısı, siyasal kültür ile siyasal sistemin niteliği siyasal katılımın biçimini ve niteliğini belirleyici özelliğe sahip olduğuna işaret edilmektedir (Akyol, 2016: 317). Boş vakti olan, erkek, eğitilmiş, kentleşmiş, orta yaşlı, evli, yüksek statü ve yüksek gelir sahibi, serbest mesleğe sahip olan bireylerin siyasal hayata daha fazla katıldığı illeri sürülmektedir (Roskin, Cord,

Medeiros ve Jones, 2015: 250-254; Lipset, 1986: 169; Kışlalı, 2003: 223; Prince, 2014: 94-120). Ayrıca ırk, etnisite, eğitim, gelir gibi eşitsizlikler siyasal katılım üzerinde belirleyici olduğuna dikkat çekmektedir. Siyasal katılımı etkili olan en önemli iki demografik özellik ise eğitim ve gelir düzeyi olduğu ileri sürülmektedir (Roskin vd., 2015: 251). Siyasal katılımı etkili olan bu iki özellik engelliler ile diğer seçmenler arasında önemli farklar bulunmaktadır. Çünkü engelli seçmenin büyük bir çoğunluğunun eğitim ve gelir düzeyi düşüktür. Engelli bireylerin siyasal eylemlere katılım düzeyleri engelli olmayanlara göre daha düşük düzeyde olduğunu destekleyen araştırmalar da mevcuttur (Schur, 2003: 31; Schur ve Adya, 2013: 811-839; Schur, Shields ve Schriener, 2005). Ayrıca ABD'de genel nüfusa oranla %3 ile %20 civarında engelli bireylerin seçime katılım oranının düşük olduğunu destekleyen çalışmalar da vardır (Schur ve Adya, 2013: 818; Schur vd., 2002). Avrupa'da ise engelli bireylerin seçime katılım oranının genel nüfusa oranla %8 oranında düşük olduğu ileri sürülmektedir (Grammenos 2013: 509).

Schur ve Douglas (2000) engelli bireylerin oy vermektan kaçınmalarında ya da oy vermemelerinde rol oynayan en önemli etkenlerden birinin oy kullanma alanlarının, binaların fiziksel olarak engelli seçmenlere uygun olmadığı gerçeğine işaret etmektedirler. Keza ABD 2012 seçimlerinde yaklaşık %30 oranındaki engelli seçmen, oy kullanılan binaların fiziksel olarak engelli seçmenlere uygun olmadığını ve binanın yatay ve dikey dolaşımında karşılaşılan zorlukları dile getirmişlerdir (Schur vd., 2017). Ayrıca engelli bireylerin işsiz olması, sosyo-ekonomik durumlarının düşük olması, damgalama, sosyal dışlanma ve ötekileştirme süreçleri gibi faktörler de engelli bireylerin seçimlere katılımını sınırlandırmaktadır (Priestley vd. 2016: 1-9). Engelli bireylerin sürekli karşılaştıkları bu güçlüklerin aşılması ancak hukuk temelli devlet yapısı ve hukuka tam bağlı sosyal politikaların oluşturulması ve uygulanması ile mümkündür. Bu aynı zamanda ülkelerin gelişmişlik düzeyleri veya refah seviyeleri ve toplumu oluşturan bireylerin engelli bireylere bakış açısının daha pozitif anlamda dönüşmesiyle de mümkün olacaktır. Keza her geçen gün daha fazla küreselleşen modern dünyada ve Türkiye'de engelli bireylere yönelik atılan olumlu adımlar, oluşturulan sosyal politikalar ve yapılan yasal düzenlemeler olumlu birer adım olarak değerlendirilmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası örgütler ve ulusal hükümetler engellilere yönelik politikaların önemini daha iyi kavradılar. Bu dönemde engellilere yönelik yasal düzenlemeler ve sosyal politikalar üreterek, engelli bireylerin yaşama daha güçlü bağlanmalarına yardımcı olmaya çalıştılar (Telioğlu, 2019: 819).

B. ENGELLİLERİN SEÇİMLERE BAĞIMSIZ KATILIMINI DESTEKLEYEN ULUSLARARASI SÖZLEŞMELER

Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı (European Union Agency for Fundamental Rights-FRA) ve Avrupalı Engelli Uzmanları Akademik Ağı (The Academic Network of European Disability Experts - ANED)'ın ortak bir araştırmasına göre; “*erişilebilir ve olanaklı bir ortam sağlandığı takdirde engelli bireyler kendi toplumlarının siyasal yaşamına katılmaya hevesli birer aktif vatandaş*” olmaktadır. Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı (FRA) engelli kişilerin siyasal katılım hakları ile ilgili;

“(a) Yasal ve idari engellerin kaldırılması, (b) Engellilerin siyasal katılım haklarına ilişkin farkındalığın artırılması, (c) Oy kullanma süreçlerinin, seçim materyallerinin daha erişilebilir olması, (d) Siyasal katılım için olanakların genişletilmesi” dört anahtar temaya dikkat çekmiştir (FRA, 2014).

Birleşmiş Milletler (2006) Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 29. maddesi “Siyasal ve Toplumsal Yaşama Katılım” başlığını taşımaktadır. Bu sözleşmeyle engelli bireylerin siyasi hakları ve diğer bireylerle eşit koşullar altında, ayrımcılığa maruz kalmadan yararlanma fırsatı güvence altına alınmıştır. Bu sözleşme engelli hakları ve engellilerin siyasal yaşama katılımı bakımında uluslararası sözleşmeler içinde en kapsamlı uluslararası sözleşme olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle burada engelli bireylerin siyasal yaşama katılımı için uluslararası sözleşmeler içinde sadece bu sözleşmenin ilgili maddelerine yer verilmiştir. Sözleşme engelli bireylerin siyasal haklarından eşit koşullarda yararlanması için taraf devletlerin yerine getirecekleri hususları 29. maddenin a ve b bendinde şöyle zorunlu kılmıştır:

“Taraf Devletler, engellilerin siyasi haklarını ve diğer bireylerle eşit koşullar altında bunlardan yararlanma fırsatını güvence altına alır ve aşağıda belirtilenleri yerine getirir: (a) Diğerlerinin anısına aşağıda belirtilenler yoluyla, engellilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında seçme ve seçilme hakları dahil olmak üzere siyasi ve kamusal yaşama etkin şekilde ve tam katılımını doğrudan veya serbestçe seçilmiş temsilciler aracılığıyla sağlamak, (i) Seçim usullerinin, tesislerinin, materyallerinin uygun, erişilebilir ve anlaşılması ve kullanılmasının kolay olmasını sağlamak, (ii) Engellilerin, seçimlerde ve referandumlarda baskıya uğramadan, gizli oy kullanarak, aday olma ve etkili bir mevkide görev alma ve devletin tüm kademelerinde tüm kamu görevlerini yerine getirme haklarını koruyarak, uygun olan yardımcı ve yeni teknolojilerin kullanılmasını kolaylaştırmak, (iii) Engellilerin seçmen olarak tercihlerini özgürce ifade edebilmelerini güvence

altına alarak ve bu amaçla gerektiğinde, talep etmeleri durumunda oy kullanırken kendi seçtikleri bir kişinin desteğini almalarına izin vermek, (b) Engellilerin ayrımcılığa uğramadan, diğer bireylerle eşit koşullar altında, kamu işlerinin idaresinde etkin ve tam katılımlarının sağlanacağı bir ortamı yaratmak ve aşağıda belirtilenler de dahil olmak üzere, kamu işlerine katılımlarının cesaretlendirmek; (i) Ülkenin kamusal ve siyasi yaşamı ile ilgili sivil toplum kuruluşları, dernekler ve siyasi partilerin etkinliklerine ve yönetimine katılım; (ii) Engellileri uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde temsil eden engelli örgütlerinin kurulması ve engellilerin içinde yer almalarının sağlanması.”

Bu sözleşmenin etkisiyle Avrupa ülkelerinde engelli seçmenlerin seçimlere katılımını artırmaya dönük birçok önemli gelişme yaşanmış ve Türkiye’de yasayla kısıtlı olan zihin engelli bireyler dâhil tüm engelliler için oy kullanma hakkı zorunlu kılınmıştır. Dolayısıyla engelli bireylerin siyasal haklarından diğer bireylerle eşit bir şekilde ve ayrımcılığa maruz kalmadan yararlanma fırsatı bu sözleşmeyle sunulmuştur.

C. ENGELLİLERİN SEÇİMLERE BAĞIMSIZ KATILIMINI DESTEKLEYEN ULUSAL YASALAR

Türkiye’de seçimlere katılıma ilişkin ve günümüzde geçerliliğini koruyan ilk yasa 1961 tarihli ve 298 sayılı “Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun”dur. Bu Kanununun 14. maddesine 2018 yılında yapılan ekleme ile “yatağa bağımlı olan” seçmenlerin, engelli beyan formu başvuru sonrasında, “muhtarlık seçimleri hariç olmak” üzere seyyar sandıklarda oy kullanabileceklerine vurgu yapmaktadır:

“17. (Ek: 13/3/2018-7102/2 md.) Hastalığı veya engeli sebebiyle yatağa bağımlı olan seçmenlerin, muhtarlık seçimleri hariç, oy kullanmalarını sağlamak için seyyar sandık kurulu kurulmasına, oy kullanılmasına, sayım ve döküm ile birleştirme işlemlerine ilişkin usul ve esasları belirlemek.”

Engelli, yaşlı ve hasta seçmenlerin seçim sandığına erişmesini sağlayan 298 sayılı Kanununun 36. maddesi engelli bireyi tespit edilmesi; 74. maddesi sandığın konulacağı yerde engelsiz erişimin sağlanması; 90. maddesi oy vermede engellilere öncelik verilmesi ve 93. maddesi birleşik oy pusulasının atılması, işaretleme ve parmak basma ile ilgili düzenlemeleri içermektedir:

“(Ek: 30/5/1997-KHK-572/26 md.) “Seçmen kütüğü yazımı sırasında, seçmenin oyunu kullanmasını engelleyecek bir engelliliği varsa, forma kaydedilir (m.

36)... Sandıkların konulacağı yerlerin belirlenmesinde seçmenin oyunu kolaylıkla, serbestçe ve gizli şekilde verebilmesi gözetilir. Engelli seçmenlerin oylarını rahatlıkla kullanabilmeleri için gerekli tedbirler alınır....(m.74) ...Oy verme günü sandık başına gelecek seçmenler, sandık kurulu önüne başkan tarafından sıra ile birer birer alınırlar. Gebeler, hastalar ve engelliler bekletilmezler. Yaşlılar önce alınabilirler (m.90)... Körler, felçliler veya bu gibi bedeni engellilikleri açıkça belli olanlar, bu seçim çevresi seçmeni olan akrabalarından birinin, akrabası yoksa diğer herhangi bir seçmenin yardımı ile oylarını kullanabilirler. Bir seçmen birden fazla malule refakat edemez... (Değişik üçüncü fıkra: 13/3/2008-5749/9 md.) Kurul başkanı, oyunu kullanan seçmene kimlik kartını verirken seçmen listesindeki adı karşısına imzasını attırır. İmza atamayanların sol elinin başparmağının izinin alınmasıyla yetinilir. Bu parmağı olmayan seçmenin hangi parmağı bastığı yazılır (m.93).”

Türkiye’de engellilerin bağımsız olarak seçimlere katılımını desteklemek ve hizmet kalitesini artırmak için YSK 2023 yılında ilk kez görme engelliler için özel oy pusulasını uygulamaya koydu. Bu uygulama görme engelli seçmen kitlesi tarafından oldukça olumlu karşılanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası’nın “Seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakları”nı düzenleyen 67. maddesinin 3. fıkrasında, “Onsekiz yaşını dolduran her Türk vatandaşının seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkına sahip olduğu” belirtilmektedir. Anayasanın 10. maddesinde ise;

“Herkes, ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir” ibaresini içermektedir. Yine “Çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz” (Ek fıkra: 7/5/2010-5982/1 md.)... Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. Devlet organları ve idare makamları bütün işlemlerinde (...) kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadır” gibi ifadelerle eşitlik ilkesine vurgu yapılmaktadır.

1983 tarihli 2820 sayılı “Siyasi Partiler Kanunu”;1983 tarihli 2839 sayılı “Milletvekili Seçim Kanunu” ve 7062 sayılı “Yüksek Seçim Kurulunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun” gibi kanunlar Türkiye’de siyasal yaşama katılım süreçlerinin daha etkili gerçekleşmesine katkı sunmaktadır. Ayrıca 2005 yılında çıkarılan 5378 sayılı “Engelliler Hakkında Kanun”un 1. maddesi Kanunun temel amacını şöyle ifade etmektedir;

“(Değişik:6/2/2014-6518/62 md.) Bu Kanunun amacı; engellilerin temel hak ve özgürlüklerden faydalanmasını teşvik ve temin ederek ve doğuştan sahip oldukları onura saygıyı güçlendirerek toplumsal hayata diğer bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımlarının sağlanması ve engelliliği önleyici tedbirlerin alınması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını sağlamaktır.”

Kanunun 2. maddesi, Kanunun engellilere yönelik hizmet veren kurum ve kuruluşları kapsadığına şöyle vurgu yapmaktadır; *“Bu Kanun engellileri, ailelerini, engellilere yönelik hizmet veren kurum ve kuruluşlar ile diğer ilgilileri kapsar.”* Kanunun 3. maddesinin a, b ve d bentleri ile 4. maddesi engelliliğe yönelik ayrımcılığa şöyle açıklık getirmiştir:

“Madde 3- (Değişik:6/2/2014-6518/63 md.) a) Doğrudan ayrımcılık: Engelliliğe dayalı ayrımcılık temeline dayanan ve engellinin hak ve özgürlüklerden karşılaştırılabilir durumdakilere kıyasla eşit şekilde yararlanmasını engelleyen, kısıtlayan veya zorlaştıran her türlü farklı muameleyi, b) Dolaylı ayrımcılık: Görünüşte ayrımcı olmayan her türlü eylem, işlem ve uygulamalar sonucunda engelliliğe dayalı ayrımcılık temeliyle bağlantılı olarak, engellinin hak ve özgürlüklerden yararlanması bakımından nesnel olarak haklılaştırılmayan dezavantajlı bir konuma sokulmasını, d) Engelliliğe dayalı ayrımcılık: Siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlamayı ... Madde 4/A- (Ek:6/2/2014-6518/65 md.) Doğrudan ve dolaylı ayrımcılık dâhil olmak üzere engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılık yasaktır. Eşitliği sağlamak ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak üzere engellilere yönelik makul düzenlemelerin yapılması için gerekli tedbirler alınır. Engellilerin hak ve özgürlüklerden tam ve eşit olarak yararlanmasını sağlamaya yönelik alınacak özel tedbirler ayrımcılık olarak değerlendirilemez.”

Kanunun 7. maddesi ise erişilebilirlik başlığı altında binaların, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojisinin engelliler tarafından bağımsız olarak ulaşılabilir ve kullanılabilir hale getirilmesini hedeflemektedir.

“Madde 7- (Değişik:6/2/2014-6518/69 md.) Yapılı çevrede engellilerin erişilebilirliğinin sağlanması için planlama, tasarım, inşaat, imalat, ruhsatlandırma ve denetleme süreçlerinde erişilebilirlik standartlarına uygunluk sağlanır. Özel ve kamu toplu taşıma sistemleri ile sürücü koltuğu hariç dokuz veya daha fazla koltuğu bulunan özel ve kamu toplu taşıma araçlarının engellilerin erişebilir-

liğine uygun olması zorunludur. Bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin engelliler için erişilebilir olması sağlanır.”

Ayrıca Kanunun geçici 2. maddesi Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sekiz yıl içerisinde tüm kamu stoku yapıların engellilerin erişilebilirliğine uygun duruma getirilmesi gerektiğini şöyle belirtmektedir:

“Geçici Madde 2- Kamu kurum ve kuruluşlarına ait mevcut resmi yapılar, mevcut tümyol, kaldırım, yaya geçidi, açık ve yeşil alanlar, spor alanları ve benzeri sosyal ve kültürel alt yapı alanları ile gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılmış ve umuma açık hizmet veren her türlü yapılar bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sekiz yıl içinde engellilerin erişilebilirliğine uygun duruma getirilir.”

D. ENGELLİLERİN SEÇİMLERE BAĞIMSIZ KATILIMINI KISITLAYAN ULUSAL YASALAR

Türkiye’de engellilerin bağımsız olarak seçimlere katılımını kısıtlayan kanun maddesi vardır. 298 sayılı Kanunun 8. maddesi seçmen olamazlar başlığıyla iki kesimin seçmen olmasına kısıtlılık getirmiştir. Bu madde kapsamında bir kısım engelli birey kısıtlılık kapsamına alınmıştır. Dolayısıyla bunlar seçmen olma hakkına sahip değildir. Kanunun 8. maddesi: “Aşağıdaki kimseler seçmen olamazlar: 1. Kısıtlı olanlar, 2. Kamu hizmetinden yasaklı olanlar” şeklindeki ifade ile “Kısıtlı olanlar”ın seçmen olamayacağına hükmetmektedir. Türk Medeni Kanunu’ndaki “kısıtlı olma hali” ile akıl hastalığı veya akıl zayıflığı belirtilmektedir. Dolayısıyla bunların vasisi de oy kullanamamaktadır. Böylece Türkiye’de siyasal katılım, tüm engelliler için de aynı anlama gelmemekte, zihinsel engelli bireylerin siyasal yaşama katılım veya seçimlere seçmen olarak katılım hakları yasal olarak kısıtlanmıştır. Dolayısıyla zihinsel engelli bireyler yasal olarak ayrımcılığa maruz bırakılmıştır. Halbuki günümüzde Avrupa’da; Avusturya, Hırvatistan, İtalya, Letonya, Hollanda, İsveç ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde kısıtlı olanlar da dâhil tüm engelliler için oy kullanma hakkı bulunmaktadır.

298 sayılı Kanunun 93. maddesinde görme engelli bireylerin *ancak bir refakatçiyle oy kullanabileceklerini* ifadesi yer almaktadır. Görme engellilerin bir refakatçiyle oy kullanması kendileri açısından bazı önemli sakıncalar doğurmakta ve onların gizli oy kullanma ilkesini yasal olarak ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla görme engelli bireylerin bağımsız ve gizli oy kullanma hakları 298 sayılı Kanunun 93. maddesiyle yasal olarak kısıtlanmıştır. Böylece bu madde kapsamında bir engelli bireyin refakatçiyle oy kullanıyor olması oyunun gizliliğini ortadan kaldırmıştır. Refakatçinin,

görme engellilerin tercihlerinden ziyade kendi tercihini kullanma olasılığı bile görme engellilerin iradesinin oy sandığına yansması önünde bir engel teşkil etmektedir. Refakatçuları tarafından kendi tercihlerinin bilineceği düşüncesi engellileri endişeye sevk edebilir ve gerçek iradelerini sandığa yansıtmada çekimser kalabilir. Dolayısıyla engellilerin yasal olarak güvence altına alınan gizli oy kullanma hakları ihlal edilmemelidir. Ayrıca engellilerin gizli ve bağımsız oy kullanmaları konusunda kanunda açık bir hüküm bulunmamaktadır. Bu da engellilerin gizli ve bağımsız oy kullanması konusunda sandık kurulunun keyfi davranmasına yol açmaktadır.

E. ENGELLİLERİN SEÇİMLERE BAĞIMSIZ KATILIMINI KISITLAYAN YASALARA İLİŞKİN ENGELLİ DERNEK BAŞKANLARININ GÖRÜŞLERİ

Engellilerin seçime bağımsız katılımını kısıtlayan yasalara ilişkin engelli dernek başkanlarının görüşlerine ilişkin bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Engellilerin Seçimlere Bağımsız Katılımını Kısıtlayan Yasalara İlişkin Engelli Dernek Başkanlarının Görüşleri

Kodlar	Katılımcı (n) - (f)	Görüşler/Örnek Kod
Oy kullanma haklarının olmaması	2 %40	"Bizler zaten bu konudaki vatandaşlık hakkına sahip değiliz. Çünkü yasal olarak zihinsel engelli veya otizmlili bireyler oy kullanma hakkına bile sahip değildirler. Halbuki duyuyoruz Avrupada bu konu sorun olmaktan çıkmış. Biz sürekli geride takip ediyoruz. Umarım bir gün Türkiye'de engellilerin hepsi yasal ayrımcılığa maruz kalmadan bu hakkımızdan yararlanırsınız" (DB E-74).
Sandıklarının erişilebilir olmaması	1 %20	"Oy kullanılan merkezlerde seçim sandıklarının erişilebilir olmaması biz bedensel engellileri ciddi şekilde üzmektedir. Çok zorlanarak bu hakkımızdan yararlanıyoruz. Yasal olarak bir sorun olmazsada uygulamada ciddi sorunlar yaşıyoruz. YSK, bu konuda hassas davranmasını bekliyoruz" (DB E-46).
İşaret diliyle ilgili hizmet yetersizliği	1 %20	"Hocam doğrusu bizim grup yani işitme engellilerin seçim sürecinde karşılaştığı en büyük ayrımcılık bizi anlayan birinin sandıkta görev yapmamasıdır. Normalde işaret engelli bir bireyin oy kullanacağı sandıkta işaret dilini bilen bir görevlinin olması gerekir. Ama maalesef bu hizmeti alamıyoruz. Dolayısıyla bu konuda yasal tedbir alınmalıdır" (DB K-67).
Gizli oy kullanma ihlali ve özel oy pusulasının olmayışı	1 %20	"Valla hocam belkide oy kullanma konusunda en mağdur olan kesimlerden biride görme engellilerdir. Çünkü görme engelli bireyler oylarını refakatçi eşliğinde kullandıkları için gizli oy kullanma ihlali ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Oyun bir mahremiyeti kalmıyor. Halbuki özel oy pusulası zamanında olmuş olsaydı bizler bu kadar mağdur olmazdık" (DB E-59).

Tablo 3 incelendiğinde engellilerin seçime bağımsız katılımını kısıtlayan yasalara ilişkin katılımcıların %40'ı doğrudan yasal ayrımcılığa maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %60'ı ise siyasal haklarında yararlanma konusunda yasal bir kısıtlılıkla karşılaşmasal bile daha etkin oy kullanma konusunda önemli oranda

güçlkle karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan DB E-49 ise, engelli bireylerin seçim ve siyasi süreçlere eşit ve yasal ayrımcılığa maruz kalmadan etkili katılımının sağlanması için, “*seçim görevlilerine seçim sürecinin her aşamasında engelli bireylerin hakları konusunda uygun eğitim verilmesi ve farkındalıklarının arttırılması, oy merkezlerinin ve seçim sandıklarının erişilebilir olması ve Braille, işaret dili ve Easy Read gibi erişilebilir formatlarda malzeme ve bilginin eksikliğini giderilmesi; kapalı oy kullanma usulünün temin edilmesi, kırsal ve merkezden uzak alanlarda olan seçim sandıklarına bilhassa özen gösterilmesi yönünde yasaların işlevsel kılınması*” gerektiğine dikkat çekmiştir.

SONUÇ

Cumhuriyetin yüzüncü yılında Türkiye’deki engelli bireyler yaşamın her alanında olduğu gibi siyasal katılım alanında da bazı sorunlar yaşamaktadırlar. Farklı engel gruplarının siyasal katılımı ile ilgili bazen benzer ve çoğu zaman ise engel grubuna göre farklı sorunlar yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Benda engelli bireylerin erişilebilirlikle ilgili sorunlar yaşadıkları, işitme engelli bireylerin işaret dili ile ilgili hizmet yetersizliğine yönelik sorunlar yaşadıkları, görme engelli bireylerin özel oy pusulasının olmayışı veya gizli oy kullanma ilkesinin ihlaline yönelik sorunlar yaşadıkları ve zihinsel engellilik kapsamına giren bireylerin ise kısıtlı olmaları nedeniyle oy kullanma haklarına sahip olmadıkları için yasal ayrımcılığa maruz kaldıkları sonucuna varılmıştır. Araştırmada varılan en etkili sonuç ise zihinsel engellilik nedeniyle kısıtlılık kapsamında değerlendiren (zihinsel ya da psiko-sosyal engelli) bireylerin siyasal katılım haklarının önünde engel teşkil eden yasal ayrımcılık olması ve oy kullanma haklarının güvence dışı tutulmuş olmasıdır. Dolayısıyla yasal güvencenin sağlanmamış olması durumu zihinsel ya da psiko-sosyal engelli bireyler için yasal ayrımcılığa yol açmaktadır. Türkiye’de engellilerin siyasete katılımı ile ilgili en büyük yasal ayrımcılık engelli nüfusunun neredeyse dörtte birini oluşturan zihinsel ve psiko-sosyal engellilere oy kullanma haklarının verilmemesidir. Bir buçuk milyon engelli bireyin oy kullanamaması durumu Türkiye’de açıkça temel insan hakkı ihlalinin olduğu sonucunu doğurmaktadır. Eğer ülkemizde bir oyun bile önemi varsa o zaman vesayet altındaki birinin de oyunun değeri olmalıdır. Dolayısıyla nörotipik engellilerin Türkiye’de oy hakkı olmaması çok büyük bir insan hakkı ihlali olarak değerlendirilebilir. Antik Yunan’da olduğu gibi günümüzde de engellilerin toplumun en alta, en örselenen, en fazla ayrımcılığa uğrayan ve siyasi süreçlere katılamayacak kadar önemsiz bir kesimi olduğuna yönelik algı insanlık onurunu incitmektedir. Oysaki uluslararası

yasal düzenlemeler zihin engelli bireylerin seçimlere katılımını yasal olarak kabul etmektedir. Keza Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi, Türkiye'nin de imza attığı Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmesi'nin uygulanması ile ilgili geri bildirim raporunda, Türkiye'deki en büyük aksaklıklardan biri olarak nörotipik engellilerin oy kullanamama durumunu tespit etmekte ve Türk hükümetine engellilerin, özellikle nörotipik engellilerin seçme ve seçilme haklarının önündeki engelleri kaldırması gerektiği önerisini yapmaktadır. Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmayı veya üstüne çıkmayı kendisine hedef edinen Türkiye'nin en kısa sürede bu konuda iyileştirme yapacağı umulmaktadır.

Türkiye'de hem yasal olarak hem de uygulamada engelli bireyler birtakım sorun, ayrımcılık ve dışlanmaya maruz kaldıkları sonucu başka bir araştırmayla da desteklenmektedir. Türkiye'de engel grupları arasında en çok yasal ayrımcılığa maruz kalanlar ise zihin ve görme engelli bireylerdir. Çünkü bu iki grup siyasi yaşama eşit katılım imkânına yasal olarak sahip değillerdir. Bu durum ise engelli bireylerin seçimlere katılım oranının düşük olmasına yol açmaktadır. Seçimlere katılımının düşük olmasının nedeni ise engelli bireylerin seçimlere katılmak istememeleri değil engelli bireylerin seçimlere katılım sürecinde yasal ayrımcılığa maruz kalması ve farklı engellerle karşılaşmasıdır. Oysaki engelli bireylerin seçime katılım oranının artması Türkiye'de demokrasininin gelişimine oldukça katkı sunacaktır. Ayrıca engelli bireylerin toplumsal yapının doğal bir parçası olduğu ve onları sosyal yapının içinde dışlamadan tutmanın toplumsal bütünleşmeye de katkı sağlayacağı açıktır. Dolayısıyla engelli bireylerin doğuştan sahip oldukları onura saygıyı güçlendirmek için engellilerin siyasi süreçlere katılımını sağlayan oy kullanma hakkından tam, eşit ve etkin katılımlarının sağlanması ve yasal ayrımcılığı önleyici tedbirlerin alınması gerekmektedir.

Vatandaşların bağımsız, hür iradeleriyle gizli oy kullanmaları anayasa, uluslararası anlaşmalar ve diğer kanunlarla güvence altına alınmıştır. Görme engelli bireylerin seçimlere tam, etkin ve eşit erişimi gizli oy kullanabilmeleri ile mümkündür. Türkiye'de görme engelli bireylerin seçimlere refakatçi eşliğinde oy kullanmış olmaları durumu oyun gizliliğini ortadan kaldırdığı sonucuna yol açmaktadır. Türkiye'de oy kullanmak önemli bir siyasal olgu ve önemli bir sosyokültürel durumdur. Yasalar, bireyin hür iradesiyle ve bağımsız bir şekilde gizli oy kullanmasını güvence altına almıştır. Görme engelli bireylerin seçimlere tam, etkin ve eşit erişimi gizli oy kullanabilmeleriyle mümkündür. Türkiye'de görme engelli bireylerin seçimlere refakatçi

eşliğinde oy kullanması durumu oyun gizliliğini ortadan kaldırdığı sonucuna yol açmaktadır. Hâlbuki bir engelli bireyin refakatçisiyle oy kullanıyor olması oyunun gizliliğini ortadan kaldırmaktadır. Böylece Türkiye’de görme engelli bireylerin hür iradesiyle ve bağımsız bir şekilde gizli oy kullanma haklarından yararlanmamaları, araştırmada görme engelli bireylerin iradelerini seçim sandığına yansıtabilmelerinin önünde engel teşkil ettiği sonucuna varılmıştır.

Öneriler

Bu araştırmaya yönelik öneriler sırayla şu şekilde sunulmuştur:

Engellilik nedeniyle kısıtlılık kapsamında değerlendiren (zihinsel ya da psiko-sosyal engelli) bireylerin seçim ve siyasi süreçlere tam, eşit ve etkili katılımlarının sağlanması için ayrımcı yasaların yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Engelli bireyler açısından daha adil bir seçim sürecinin gerçekleşmesi için seçimlerde hizmet sunan seçim görevlilerinin engelli bireylere daha kaliteli bir hizmet sunabilmeleri için eğitimler verilmeli ve seçim görevlilerinin engelliler konusundaki farkındalıklarının artırılması sağlanmalıdır.

Görme engelli bireylerin oy kullanma haklarından daha eşit yararlanabilmesi için görme engelli bireylerin oy kabininde tek başına işaretleme yapmaları ve gizli oy kullanmaları için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

Bedensel veya ortopedik engelli bireylerin seçim günü seçim mahalline veya sandığın bulunduğu binaya ve sandığa erişimleri sağlanmalıdır.

İşitme engelli bireylere yönelik sandık başında işaret diliyle yardım edecek görevlilerin bulunmasına ilişkin hizmetler artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akyol, E. (2016). Siyasal kültür. *Kamu politikaları ansiklopesi*. (Ed.) H.Altunok, F.G.Gedikkaya, (ss.315-318). Ankara: Nobel.
- Avrupa Engellilik Stratejisi. (2010). 2010-2020.
- Birleşmiş Milletler (BM) Engellilerin haklarına ilişkin sözleşme (2009). https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020100834bm_48.pdf.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayrım beğeni yargısının toplumsal eleştirisi* [The distinction social criticism of the judgment]. (D. F. Şannan & A. G. Berkkurt, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık. (Orijinal kitabın yayın tarihi 1979).
- Bourdieu, P. (2016). *Akademik aklın eleştirisi pascalca düşünme çabaları* [Pascalian meditations]. (P. B. Yalım, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal kitabın yayın tarihi 1997)
- Demir, A. (2018). Bourdieu'nun kavramları doğrultusunda ilişkisel olarak fiziksel engelliliğin kültürel inşası: Konak örneği [The cultural building of physical disability in relationship with the concepts of the bourdieu: Case of Konak]. *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 5(29), 3777-3786.
- Demir, Y., Gedik, M. (2022). Engelli Kavramı ile İlgili Akademik Yayınların VOSviewer ile Bibliyometrik Analizi, *Toplumsal Politika Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 12-25.
- Depelteau, F. (2015). Relational sociology, pragmatism, transactions and social fields. *International Review of Sociology-Revue Internationale de Sociologie*, 25(1), 45-64.
- Engelliler Hakkında Kanun. (2005). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5378.pdf>.
- Ercan, Z. G. ve Gündüz, F.N.. (2022), Zorunlu eğitim çağını geçmiş engelli bireylerin durumlarının incelenmesi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31 (2), 460-479.
- FRA (2014). The right to political participation for persons with disabilities: human rights indicators, FRA: European Agency for Fundamental Rights, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-right-political-participation-persons-disabilities_en.pdf
- Houser, J. (2015). *Nursing research: reading, using, and creating evidence*. (3rd ed.). Burlington: Jones ve Bartlett Learning.
- Goffman, E. (2016). *Günlük yaşamda benliğin sunumu* [Presentation of self in daily life]. (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal kitabın yayın tarihi 1956).

- Gönç Şavran, T. (2012). *Sosyolojide araştırma yöntem ve teknikleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. *Educational Communication and Technology Journal*, 30 (4), 233-252.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1 (1).
- Kasper, D. (2015). *Sosyolojiyi dinamik ilişkilere odaklanarak geliştirmek*. (Ö. Akkaya, Çev.). F. Depelteau & C. Powell (Eds.), *İlişkisel sosyoloji: Ontolojik ve teorik yönelimler [Conceptualizing relational sociology: Ontological and theoretical issues]* içinde (ss. 111-140). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Kaldık, B. (2022). Görme ve ortopedik engelli bireylerin deneyimledikleri sorunlar çerçevesinde kamu kurumlarından ve toplumsal yapıdan temel beklentileri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(43), 975-1031.
- Kışlalı, A.T. (2003). *Siyasal sistemler*. Ankara: İmge Kitabevi, 6.Baskı.
- Krefting, L. (1991). Rigor in qualitative research: the assessment of trustworthiness. *The American Journal of Occupational Therapy*, 45 (3), 214-222.
- Kritsotakis, G., Galanis, P., Papastefanakis, E., Meidani, F., Philalithis, A. E., Kalokairinou, A., & Sourtzi, P. (2017). Attitudes towards people with physical or intellectual disabilities among nursing, social work and medical students. *Journal of Clinical Nursing*, 26(23-24), 4951-4963.
- Lipset, S. M. (1986). *Siyasal insan*. (M.Tunçay, Çev.) Ankara: V Yayınları.
- Mengi, A. (2019a). Sosyal bilgiler ders kitabı ve öğretim programının engellilik açısından incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, Elektronik Yayın. doi: 10.21565/ozelegitimdergisi.529379
- Mengi, A. (2019b). Engelli öğrencilerin üniversite eğitimi sürecinde karşılaştığı güçlükler: *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi örneği*. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 147-170.
- Mengi, A. (2019c). *Van görme engelliler derneğinin temel sorun ve beklentileri açısından incelenmesi*. S. Sönmez, E. Özçoban, D. Balkan, H. Karakuş (Ed.), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler-1* içinde (47-64. ss.), Gece Kitaplığı.
- Mengi, A. (2019d). *Sosyolojik boyutlarıyla otizm*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. (Çev. Turan, S.). Ankara: Nobel Yayıncılık (Özgün çalışma, 2009).
- Millîyetkili Seçim Kanunu (1983). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2839.pdf>.
- Priestley, M., Stickings, M., Loja, E., Grammenos, S., Lawson, A., Waddington, L. Fridriksdottir, B. (2016). The political participation of disabled people in Europe: Rights, accessibility and activism. *Electoral Studies*, 42, s.1–9. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2016.01.009>
- Prince, M. J. (2014). Enabling the voter participation of Canadians with disabilities: Reforming Canada's electoral systems. *Canadian Journal of Disability Studies*. 3(2). s.94–120.
- Saban, A. Ersoy, A. (2019). *Eğitimde nitel araştırma desenleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.298.pdf>
- Siyasi Partiler Kanunu (1983). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2820.pdf>.
- Schur, L. Douglas K. (2000). What determines voter turnout?: Lessons from citizens with disabilities. *Social Science Quarterly*, 81(2), s.571–587.
- Schur, L. Shields, T. Kruse, & D. Schriener, K. (2002). Enabling democracy: disability and voter turnout. *Political Research Quarterly*. 55(1). s.167-190.
- Schur, L. (2003). Contending with the 'double handicap': political activism among women with disabilities. *Women and Politics*, 25(1/2). s.31–62.
- Schur, L. Shields T. & Schriener K. (2005). Generational cohorts, group membership, and political participation by people with Disabilities. *Political Research Quarterly*. 58(3), s.487–496.
- Schur, L. Adya M. (2013). Sidelined or mainstreamed? Political participation and attitudes of people with disabilities in the United States. *Social Science Quarterly*.94(3). s.811–839.
- Schur, L. Ameri, M. & Adya, M. (2017). Disability, voter turnout, and polling place accessibility. *Social Science Quarterly*, 98(5), s.1374–1390. <https://doi.org/10.1111/ssqu.12373>
- Telliöglü, S. (2019). Türkiye'de Engellilere Yönelik Sosyal Hizmetlerin ve Politikaların Tarihçesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 88, Şubat 2019, s. 818-832 ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.14871>

- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>.
- Vinayagam, R.S. (2019). Integrated evaluation of disability. (First Edition) *CRC Press*.
- Whittemore, R., Chase, S. K., & Mandle, C. L. (2001). Validity in qualitative research. *Qualitative Health Research*, 11 (4), 522-537.
- Yıldırım, A. ve H. Şimşek. (2005) *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yüksek Seçim Kurulunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun. (2017). [https://www.mevzuat.gov.tr/ MevzuatMetin/1.5.7062.pdf](https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.7062.pdf)
- Zheng, Q., Tian, Q., Hao, C., Gu, J., Tao, J., Liang, Z., Chen, X., Fang, J., Ruan, J., Ai, Q. & Hao, Y. (2016). Comparison of attitudes toward disability and people with disability among caregivers, the public, and people with disability: findings from a cross-sectional survey. *BMC public health*, 16(1), 1-10.